

ОТНОСНО ПЕДАГОГИЧЕСКИТЕ ЗАТРУДНЕНИЯ, ПРОТИВОРЕЧИЯ И КОНФЛИКТИ

Ж. Тр. Карапенчев

Проблемът за педагогически те затруднения не е достатъчно проучен в педагогическата, психологическата и методическата литература. В известен аспект този въпрос се споменава при разглеждане на противоречията и конфликтите във възпитателния процес и по-малко в процеса на обучение. Все още не са изяснени взаимовръзката и съподчинеността на педагогическите затруднения като специфична страна на педагогическата дейност, а в частните методики, практически няма изследвания, посветени на педагогическите затруднения на учителя при преподаването на различните учебни предмети. Почти всички изследвания, свързани с педагогическите затруднения, имат към тях предимно констатиращ характер, като ги разглеждат в негативен план. В педагогическата и методическата литература не се търсят и не се обосновават пътища и средства за тяхното своевременно откриване и преодоляване.

Педагогическата дейност е изк-

лючително сложна, трудна и многообразна. В процеса на нейната реализация начинаещият учител се сблъсква с много трудности и преодолявайки ги (според възможностите си) се адаптира към своята нова социална роля и място в обществото, формира, развива и утвърждава собствен педагогически инструментариум и специфично педагогическо майсторство.

Въпреки огромното разнообразие на трудностите, изхождайки от обективната сложност на решаваните учебно-възпитателни задачи, те могат условно да се диференцират в групи. Това дава възможност на педагога по-бързо и по-ефективно да се адаптира в специфичните условия на образователната сфера и оптимално да реагира на всяка една индивидуално неповторима педагогическа ситуация. На тази основа и студентите – бъдещи учители, и младите педагози ще видят по-добре конкретните пътища за овладяване на системни умения и навици за решаване на проблемни задачи както от общопедагогичес-

ки, така и от методически характер. Така младите педагози по-мотивирано и по-правилно ще откриват и обосновават комплексните образователни, възпитателни и развиващи задачи и ще избират по-рационални съчетания от методи, похвати, средства и форми за тяхната реализация.

Разкриването на затрудненията, които среща новоназначеният педагог в училище имат съществено значение за качеството и ефективността на педагогическата дейност и на преподавателите от висшите учебни заведения, подготвящи учители. Те ще им покажат как може да се реструктурира лекционният курс, семинарните и практически занятия със студентите, съдържанието и методиката на различните видове педагогическа практика, така че бъдещите педагози най-добре да овладяват знания, умения и навици за оптимално организиране и реализиране на учебно-възпитателния процес и да реагират бързо на възникващите проблеми в педагогическата им дейност. Това е и един от пътищата за облекчаване адаптацията на младия педагог в училище, за овладяването от него на знания, умения и навици за оптимална организация на учебно-възпитателния процес, за решаването на всички възникващи педагогически затруднения с минимална загуба на време и сили. По такъв начин начинаещият учител ще из-

питва по-голямо удовлетворение от успешното преодоляване на трудностите в педагогическия процес и ще усеща радост от собствените си творчески търсения и постижения. Всичко това е една не само полезна, но и необходима предпоставка за по-нататъшното формиране и развитие на младия педагог.

За оптималната адаптация на младия учител от особено значение е не само познаването, но и преодоляването на педагогическите затруднения, тъй като те са неделима част от педагогическата работа, от педагогическите задачи. Тази връзка е толкова голяма, че в крайна сметка липсата на педагогически затруднения означава и липса на реални педагогически задачи. Педагогическите затруднения са своеобразно отражение на противоречието между необходимостта от извършване на определена педагогическа дейност и недостатъчните знания, умения и навици, осигуряващи успешната ѝ организация и реализация. Затова проблемът за педагогическите затруднения и разработването на пътищата за тяхното откриване и преодоляване е един от основните въпроси на педагогическата теория и практика въобще и по-конкретно на научната организация на педагогическия труд.

По принцип всяко погрешно и необосновано педагогическо действие е следствие от определено педагогическо затруднение, но за раз-

лика от болшинството други дейности при педагогическата дейност обект на тези грешки е човешката личност. Освен това при педагогическата дейност, за разлика от другите човешки професионални дейности в по-малка степен можем да се предпазим от подобни решения, тъй като за учебно-възпитателния процес е характерна голяма подвижност и вариативност на възникването на най-разнообразни и най-неочаквани ситуации и проблеми, които често пъти изискват мигновено педагогическо решение и действие. За разлика от другите професионални дейности педагогическата дейност поради своята сложност и индивидуална неповторимост на всеки педагогически факт има ограничени възможности за използване на тренажори възпроизвеждащи типични грешки, трудности или противоречия в учебно-възпитателния процес. Освен това поради специфичния обект на въздействие и границите на допустимия педагогически риск са силно ограничени. Процесът на педагогическата дейност се затруднява и от факта, че педагогът сам формулира и обосновава, а най-често и сам оценява съответните педагогически задачи. Това неминуемо води до известна проява на субективизъм, до проява на неумение да се види някоя „скрита“ задача, което пък води до проявлението на неосъзнати педагогически трудности,

пречещи за оптимална организация и реализация на учебно-възпитателния процес.

Понятието „педагогическо затруднение“ е недостатъчно изяснено от педагогическата и психологическата наука. То се употребява като синоним от някои автори най-вече при разглеждането на противоречията и конфликтите във възпитателния процес, но в достъпната ни психолого-педагогическа литература съдържанието на това понятие не се изяснява дори и в описателен план. Само в синонимния речник понятието затруднение се разглежда на пет синонимни равнища:

- като затрудненост, спънка, пречка, мъчнотия, препятствие, трудност, усложнение и сложност;
- като неудобство, неприятност, грижа, стеснение, притеснение и зор;
- като криза и затегнатост;
- като безизходност, безнадеждност и невъзможност;
- като лишение и липса.

Понятието затруднен се разглежда в три подгрупи:

- като труден, мъчен, сложен и усложен;
- като притеснен, стеснен, поставен на тясно и озорен;
- като загрижен и обезнадежен.

Понятието затруднителен – на две подгрупи:

- труден, мъчен, заплетен, сложен, притеснителен, стеснителен и

усложнен;

– като деликатен, неудобен и неприятен, а затруднявам:

– като спъвам, усложнявам, заплитам, попречвам, създавам пречки, създавам затруднения, притеснявам, озорвам, преча, препятствувам и умъчнявам;

– като безпокоя, създавам неприятности, поставям натясно и стеснявам.

Посоченото ни разкрива, че понятието затруднение се проявява в повече от двадесет нюанса, чиято описателна и съдържателна характеристика се стеснява, но и усложнява, когато се диференцира като педагогическо затруднение. Анализирайки горепосоченото условно можем да го разделим на две подгрупи – характеристики, разкриващи преди всичко неговата практическо-действена основа (препятствие, пречка, спънка, криза, липса, лишение и т. н.) и изразяването му преди всичко като психолого-физиологическо състояние (напрегнатост, притеснение, неудобство, неприятност и т. н.). Това разкрива, че педагогическото затруднение е специфично субективно състояние на напрегнатост, неудовлетвореност, трудност и т. н., което се предизвиква най-често от външни фактори свързани с педагогическата дейност, като в същото време неговото проявление и разрешение зависи до голяма степен както от характера на самите фактори, така и от

психолого-педагогическата, нравствената и физическата подготовка на педагога, от неговото отношение към педагогическата дейност и към педагогическия процес. Следователно педагогическото затруднение е вид трудност за педагога в учебно-възпитателния процес и разкрива всичко неговото психическо състояние. То е субективно-обективно отражение на различните видове педагогически задачи, които се решават в процеса на обучение и възпитание и се проявяват като движещи сили на развитието им. Това разкрива, че педагогическите затруднения са не само неизбежни, но и че са необходими за организацията, ръководството и реализацията на учебно-възпитателния процес. Педагогическите затруднения съществуват независимо от това дали ги познава или не ги познава педагогът, дали той ги желае или не ги желае. Това не означава, че те са във и независимо от същността на педагогическата му дейност, а преди всичко обосновава необходимостта от тяхното познаване и творческо преодоляване с цел постигане на оптимални учебно-възпитателни резултати.

Познаването и съобразяването със същностните характеристики при преодоляването на педагогическите затруднения се налага от факта, че те са не само източници на развитието, но при определени условия могат да проявяват задър-

жаш и дори регресивен характер. В този смисъл те изпълняват както определена положителна, така и определена отрицателна роля при формирането, възпитанието и развитието на личността. Тяхното реално проявление зависи преди всичко от психолого-педагогическата и практическата подготовка на педагозите, от тяхното педагогическо майсторство и от богатството на педагогическия инструментариум, който те са овладели и използват.

Положителната роля се проявява условно в две функции: стимулираща и индикаторна. Стимулиращата функция е налице тогава, когато имаме условия, стимулиращи педагога и формиращи у него творческо и активно отношение към определена педагогическа задача. Тази функция разкрива положителното въздействие на психолого-физиологическата мобилизация на педагога за разрешаване на възникналите проблеми и за натрупване на положителен педагогически опит за тяхното преодоляване при други сходни техни проявления. По такъв начин стимулиращата функция има позитивна роля и място в процеса на овладяването и обогатяването на педагогическия инструментариум и при усъвършенстването на педагогическото майсторство, а следователно и за повишаване качеството и ефективността на учебно-възпитателния процес.

Индикаторната функция е вза-

имозависима и съподчинена със стимулиращата, но е значително по-сложна от нея. Тя разкрива и обосновава различните позитивни характеристики на педагогическите затруднения. От една страна, тя се проявява като външно качество и разкрива обективните фактори, които затрудняват педагога в педагогическата му дейност, а от друга страна, индикаторната функция се обосновава и проявява като вътрешно обективно качество на педагога, като самооценка, като разкриване на най-значимите затруднения в собствената педагогическа дейност и т. н.

Следователно докато стимулиращата функция може да се разглежда преди всичко като външна дейност в процеса на формирането и развитието на педагогическото майсторство на отделния педагог, то индикаторната функция разкрива и обосновава преди всичко вътрешните условия и характеристики за проявление и утвърждаване на педагогическото майсторство в учебно-възпитателния процес. Освен това индикаторната функция разкрива как педагогическото затруднение служи като показател за оптималното (или неоптималното) функциониране на образователната система за подготовка на педагогически кадри, като показател за актуалността и значимостта на определен аспект от педагогическата дейност, като показател за съобра-

зяване (или несъобразяване) с мярката на трудност за конкретен педагогически момент и като показател за настъпили изменения в структура на педагогическия труд.

Успоредно с посочената положителна роля на педагогическите затруднения те могат да се проявяват и като негативна доминанта на учебно-възпитателния процес. Педагогическото затруднение може да изпълнява позитивна роля в началото (в самия процес на зараждане на затруднението) и в края – в процеса на преодоляването му. Между тези два позитивни етапа съществуват най-големи възможности за проява на неговия негативен аспект: задръжка, несигурност, неудовлетвореност, състояние на напрегнатост, безпокойство и т. н. Този междинен етап е етапът на фиксирането, на откриването на педагогическото затруднение. Той е особено интересен за педагога, защото предопределя реализацията на третия етап. Следователно от неговото познаване и своевременно овладяване зависи до голяма степен дали педагогическото затруднение ще доведе до положителен или отрицателен резултат в учебно-възпитателния процес.

Краен израз на този междинен период (ако той не бъде овладян) е висока психическа възбудимост достигаща дори до стресови състояния, които засилват неблагоприятния ефект от педагогическата

дейност. Тук се проявява и третата функция на педагогическите затруднения – задържащата функция. Тя не характеризира с несигурност, напрегнатост, психическо разстройство, които обезверяват педагога, занижават неговата самооценка и професионално самочувствие, блокират процеса на формирането, развитието и утвърждаването на педагогическия инструментариум и на педагогическото майсторство, намаляват или премахват неговите педагогически възможности. Продължителността или честотата на неовладените характеристики на втория етап на педагогическото затруднение занижава не само учебно-възпитателните резултати, но може да даде отрицателни резултати върху личността като субект и обект на учебно-възпитателния процес. Фактори, които предизвикват и задълбочават задържащата функция на педагогическите затруднения са преди всичко тези противоречия и конфликти, които не са своевременно открити и осъзнати от педагога. Неосъзнатите противоречия и конфликти обособяват не толкова същността на педагогическите затруднения, колкото създават условия за възникване на конкретна педагогическа трудност. Следователно противоречията и конфликтите в учебно-възпитателния процес могат да изпълняват както позитивна, така и негативна роля. Това е своеобразно проявление на

противоречивата същност и роля на педагогическите затруднения като специфично отражение на обективната противоречива същност на самия педагогически процес. На тази основа педагогическите затруднения се проявяват като субектно-обектно отражение на противоречията и конфликтите при поставянето и реализирането на различните педагогически задачи в учебно-възпитателния процес.

Проявяването на задържащата функция на педагогическите затруднения е най-характерно за професионалната дейност на младия педагог и в зависимост от степента на нейното овладяване оказва положително, отрицателно или задържащо влияние върху неговото формиране, утвърждаване и развитие като професионалист. Това налага да съсредоточим вниманието си преди всичко върху педагогическите затруднения на младите педагози. Това естествено не означава, че по-опитните педагози са имунизирани срещу отрицателните проявления на педагогическите затруднения в тяхната професионална дейност. Натрупването на неуспехи, непрекъснато нарастващото напрежение и психическо безпокойство, водещо към фрустрация и т. н. може да създаде индиферентно отношение на педагога към собствената му професионална дейност.

Разкритият противоречив характер на педагогическото затрудне-

ние ни дава основание да го определим като специфично психическо състояние на педагога в педагогическия процес. Когато липсват педагогическите условия за неговото разрешаване то се проявява като напрегнатост, трудност, неприятност и безнадеждност, а когато се разберат и създадат необходимите педагогически условия, то води до състояние на съсредоточеност, на мобилизация, на емоционално-волеви, познавателен подем и т. н. В този смисъл педагогическите затруднения изпълняват както позитивна, така и негативна роля при формирането, утвърждаването и развитието на педагога, на педагогическото му майсторство, на развитието на педагогическо мислене, на знанията, уменията и навиците за откриване и преодоляване на трудности, усложнения, противоречия и конфликти в педагогическия процес, което в крайна сметка съдейства или пречи за оптимална организация и реализация на учебно-възпитателния процес.

Тук на преден план се проявява значимостта в мярата на педагогическото затруднение. Оптималната мяра се разкрива в количествената и качествената характеристики на педагогическото затруднение, които предопределят неговата положителна роля и място. Съблюдаването на оптималната мяра в педагогическите затруднения води до бързо откриване и успешно преодо-

ляване на трудности, усложнения, противоречия и конфликти в педагогическия процес, което в крайна сметка съдейства или пречи за оптимална организация и реализация на учебно-възпитателния процес.

Тук на преден план се проявява значимостта в мярата на педагогическото затруднение. Оптималната мяра се разкрива в количествената и качествената характеристики на педагогическото затруднение, които предопределят неговата положителна роля и място. Съблюдаването на оптималната мяра в педагогическите затруднения води до бързо откриване и успешно преодоляване, до мобилизиране и активизиране на педагога, до чувство на удовлетвореност и подем. Формирането на оптималната мяра за педагогическото затруднение в голяма степен е субективен процес, което налага реално преценяване ролята и мястото на преподавателите от ВУЗ, подготвящи педагози. Те биха могли да регулират този процес като:

- познават най-типичните затруднения при различните групи учители и запознават студентите с тях;

- съотнасят различните трудности и техните причини към конкретните условия на функциониране на педагогическото затруднение;

- разработват и овладяват методика за откриване и преодоляване на педагогическите затруднения в

учебно-възпитателната дейност.

За целта преподавателите следва да подготвят студентите за самостоятелно откриване и преодоляване на педагогическите затруднения, предизвикващи, стимулиращо и позитивно влияние върху учебно-възпитателния процес. Особено ефективно в това отношение е създаването на изкуствени образователни ситуации на педагогически затруднения в реалния педагогически процес и тяхното умело използване за постигане на положителни резултати в професионалната подготовка на студентите.

От посоченото се вижда, че е необходимо да се разработи и внедри система от знания и умения за усъвършенстване на учебния процес с цел подготовка на бъдещите педагози още във ВУЗ, за преодоляване на педагогическите затруднения в учебно-възпитателния процес. Решавайки тези задачи следва да се съобразяваме с обосноващите функции на педагогическите затруднения, с доминиращите групи педагогически затруднения и с причините за появата и развитието им.

Разрешаването на педагогическите затруднения е възможно, ако се открият, подберат и обосноват необходимите целесъобразни средства, форми и методи за тяхното преодоляване. В тази връзка особено значими са ролята и мястото на противоречията и конфликтите в учебно-възпитателния процес. Про-

тиворечията и конфликтите в педагогическия процес възникват вътре в него, между него и другите социални процеси. За нас по-съществено значение имат вътрешните противоречия и конфликтите, които могат да бъдат от най-различен характер: между педагози, между педагози и ученици, между педагози и родители, между компонентите на учебно-възпитателния процес, както в съдържателен, така и в организационен план, между цели и фактори, между цели и форми, методи и похвати на общуване, между възпитателна система и дадактическа система и т. н. Те обикновено са специфично проявление на различните несъответствия между тях, на нарушената логика на причинно-следствените взаимовръзки и взаимоотношения, на нестандартните промени на взаимоотношенията, на определени педагогически затруднения.

За постигане на оптимални резултати в учебно-възпитателния процес е необходим своеобразен емоционален комфорт за ученика, който до голяма степен зависи от единдействието и единомислието между педагози, педагози и ученици и между педагози и родители. Това налага да се изясни ролята и мястото на противоречията и конфликтите между тях. Този проблем все още не е достатъчно проучен и обоснован от психолого-педагогическата наука. Обикновено се при-

ема, че противоречията и конфликтите имат негативна роля в процеса на взаимодействието между педагози, педагози и ученици и между педагози и родители, че те пречат на техния нормален живот и дори че са вредни за здравето им. Оттук и изводът: да избягваме противоречията и конфликтите, както и хората, които ги предизвикват. Но това не винаги е възможно, а и науката утвърждава, че в противоречията и конфликтите се проявява многообразната същност на живота, че в тях се реализира процесът на формирането и развитието на личността. Следователно те са не само неизбежни, но могат да бъдат и полезни, дори необходими за обучението, възпитанието, формирането и развитието на хората.

По своята същност противоречията и конфликтите в педагогическия процес представляват различни по степен сблъсъци, предизвикани от противоположни интереси и потребности, от различни стремежи и представи, от различни ценностни системи и ценностни ориентации. Своевременното им откриване, опознаване и правилно ръководство води към правилно поведение, към конструктивни резултати и към своеобразно личностно израстване на техните участници и най-вече на детето, стоящо пряко или косвено в центъра на противоречията и конфликтите в педагогическия процес.

За да се обоснове ролята и мястото на противоречията и конфликтите се налага да вникнем още в тяхната същност. Най-опростено тяхната схема включва стремеж на двама към една и съща цел, който налага да направят нещо, с което засягат в определена степен интересите, схващанията и потребностите на другия (дори и в случаите, когато тези действия, отношения или поведение са не само негативни, но и дори позитивни за другия). Ако те действат неосъзнато, то все още нямаме основание да говорим за наличието на противоречия и конфликти, а по-скоро за появата на техните предпоставки. Проблемът става актуален особено когато единият или двамата осъзнаят, че са включени в определена противоречива или конфликтна ситуация. След като осъзнаят така възникналата ситуация те пристъпват и към конкретни, но вече планомерни и целенасочени ответни действия. Например единият започва да критикува другия и той му отвърща. Всичко, което възниква в последствие между тях зависи преди всичко от тяхната нравствена култура, от техните умения да общуват и да си сътрудничат не само с колеги, но и със съперници, от техния опит от други противоречия и конфликти.

Действията, отношението и поведението на участниците най-често са импулсивни и са предизвика-

ни, а в известна степен и обосновани от обхваналото ги специфично емоционално състояние, което ако не се овладее се засилва и придобива неконтролируем характер и естествено резонира в действия, отнoшение и поведение, засягащи пряко или косвено крехката личност на подрастващия ученик. Така, колкото повече се потапяме в атмосферата на противоречията и конфликтите, толкова повече те придобиват по-остър и по-неразрешим характер и оттук толкова по-неблагоприятно влияят върху качеството и ефективността на учебно-възпитателния процес.

Най-често противоречията и конфликтите се разрешават, когато настъпят съответни промени в условията на конкретната ситуация, която ги е предизвикала. Например когато се окаже, че има трето лице, което всъщност е в основата на техните противоречия. Обикновено в тези случаи участниците в противоречието или конфликта престават да се възприемат като съперници и прекратяват съответните действия, отношение и поведение. Най-често един от тях първи спира, а може и двамата едновременно да спрат и противоречието или конфликтът се разрешава. Но за да се разрешат действително противоречията и конфликтите между техните участници е необходимо да се опознат и овладеят следните три условия:

1. Ситуацията и условията на противоречията или конфликта са променени (появява се трети);

2. Изменено е отношението и на двете страни към съответните условия и ситуация;

3. Когато двамата се откажат от действия срещу другия.

Когато са реализирани и трите условия, можем да приемем, че противоречията и конфликтите са разрешени оптимално и конструктивно: обосновани и разбрани са както своите така и на другия позиции, интереси потребности, действия и постъпки, изяснено е какво ги разделя и противопоставя, какво им е пречело да разберат позицията, интересите, потребностите и действията на другия и т. н. Но когато не са реализирани и трите условия, а само част от тях, то тогава противоречията и конфликтите са само потенциално разрешени и могат да избухнат с нова сила и от случаен дразнител. Това налага в интерес на съвместната работа и резултати да търсим и постигнем позитивно решение на трите условия, от които зависи конструктивното разрешаване на противоречията и конфликтите.

Противоречията и конфликтите между участниците в педагогическия процес възникват обикновено тогава, когато техните представи за целите, задачите, средствата и пътищата за обучение и възпитание са противоречиви, когато се размина-

ват или са диаметрално противоположни. Тогава този, който пръв осъзнае ситуацията като противоречива или конфликтна, започва да действа, но е възможно и едновременно осъзнаване и започване на определени действия срещу другия.

За да намерим конструктивен способ за разрешаване на противоречията и конфликтите е необходимо преди всичко да разберем собствените си действия, мотиви и подбуди. Хората обикновено са склонни да се виждат преди всичко като жертви на несправедливост, дори и тогава когато те самите са субект на несправедливостта. На тази основа обикновено нашите действия, отношения и постъпки са единствено правилните за дадена ситуация, докато неправилни и безнравствени са действията, постъпките и отношенията на другите. Отчитайки всичко това, основно условие за конструктивен подход към противоречията и конфликтите между участниците в тях е спокойното им и искрено общуване. В случая е особено полезно, ако можеше единият от участниците винаги да сподели с другия всички свои мисли, но по-важно е той да осъзнае кои негови действия и постъпки са предизвикали другия към сблъсък и как вижда историята, настоящето и бъдещето на проблема между себе си и другия участник в противоречията и конфликта. Необходимо е да се постави на мястото на други и да

разбере как той вижда и възприема дадения проблем и кои действия, отношения и постъпки според тях са предизвикали стълкновението между двете страни. Особено значение има осмислянето от педагога на това какво сближава и какво противопоставя обекта и субекта на противоречията и конфликтите.

Постигането на взаимно разбирателство е възможно тогава, когато единият педагог (като специалист и професионал) намери пътища, начини и средства да обясни на другия участник в противоречията и конфликта, какви са техните общи цели, задачи и мотиви, заради които следва заедно да потърсят изход от така създадената ситуация. Следва да съумее да им обясни какво и защо мисли да предприеме, защо и какво очаква от тях като действие, отношение или постъпка. Всичко това трябва да бъде добре обмислено, обосновано и реализирано, за да не се възприема от другия като налагане на неговото АЗ, а като начин за постигане на единомислие и единодействие в полза на детето. Заключителният етап на този подход към противоречията и конфликтите е осмислянето и пресосмислянето на нашите действия, постъпки, отношения и

постигнати резултати, за да не допуснем или по-ефективно да разрешим в бъдеще подобни ситуации.

Трудността на този подход е най-вече в това, че субектът и обектът на противоречията и конфликтите се движат един срещу друг, че се налага единият да отстъпи конструктивно от своите позиции в интерес на взаимното сътрудничество за оптимално възпитание, формиране и развитие на детето. Логично е пръв да подходи позитивно по-елитният педагог, защото се предполага, че той притежава не само по-голяма теоретическа и педагогическа подготовка, но и по-голям опит за овладяване на емоционално-волевата си сфера, за преодоляване на негативните чувства и емоции към другия и за коригиране, координиране и насочване както на собствените сили и възможности, така и тези на другия в интерес на детето. Следователно овладяването и оптималното и конструктивно разрешаване на противоречията и конфликтите може да стане само по пътя на диалога и компромиса между участниците в тях, в който диалог и компромис водеща (но не налагаща) роля и място изпълнява по-опитният педагог като специалист и професионалист.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андреев, М. Дидактика, С., Народна просвета, 1987.
2. Андреев, М. Педагогическа социология. С., Народна просвета, 1988.
3. Бородкин, А. М., Н. М. Корняк, Внимание: Конфликт! Новосибирск, 1983.
4. Денев, Д. Педагогическо майсторство, С., Народна просвета, 1989.
5. Dembo, M. N. Applying Educational Psychology in the Classroom. London and New York, Longman, 1991.
6. Димитров, Л. и др. Теория на възпитанието. С., 1994.
7. Жекова, Ст. Психологически проблеми на учителската професия. С., Народна просвета, 1976.
8. Загвязинский, В. Н. Противоречия процесса обучения. Свердловск, 1971.
9. Карапенчев, Ж. Педагогическа етика. 1993.
10. О дидактических затруднениях в деятельности учителей и путей их преодоления. М., 1974.
11. Owen, J. Managing Education. London and New York, Longman, 1992.
12. Pailey, A. Organisation and Management in School. London and New York, Longman, 1992.
13. Петров, П. Дидактика, С., 1992.
14. Полякова, Т. С. Анализ затруднений в педагогической деятельности начинающих учителей, М., Педагогика, 1983.
15. Савова, Ж. Социално-педагогически проблеми на образованието, С., Нар. просвета, 1985.